

ЧОВЕК НА РУБОВИМА СВЕТА¹

Оліа Токарчук је иницијатор пројекта EX-CENTAR, који се темељи на идеји радионица које су почеле 2019. године, заједно с Едвином Бендиком за време фестивала Књижевне планине. Реализатори организације су Фондација Оліе Токарчук и Вроцлавска књижевна кућа. Циљ је покрећање размишљања о крају познатој нам свећи и постојећој будућеј који би се доидао на његовим рушевинама. Аутори EX-CENTRA претходно сављају да је пандемија само један од симбола који тренутно цивилизацију трансформишу и да нам предстоји знатно дубљи прелом. Будућности се не може предвидети, али бисмо ипак могли да уостимо у рад своју мајку, да у стварном хаосу учимо и оишемо промене, процесе и појаве које ће утицати на обликовање будуће свећи. На шоме треба да почива рад учесника EX-CENTRA. Нобеловка и организатори предложили су је уметницима, научницима и кураторима који су се обавезали да ће задатку ирисити ексцентрично, да ће полегати у будућности из позиције која обавује русити прихваћене аналитичке оквире. Предложиће такође и нове појмове за све ближу промену. Есејистички циклус за почеће Оліа Токарчук, а позвани су такође Аињешка Холанд, Маријан Турски, Анга Ројенбері, Ева Бињчик, Уршула Зајончковска, Збињев Миколејко. Предвиђено је да круна књижевне фазе пројекта буде књија изабраних текстова насталих у оквирима пројекта.

Путник

На почетку бих подсетила све на познату гравиру непознатог аутора коју је 1888. објавио француски астроном Камил Фламарион.² Дрворез представља путника који је доспео до граница света и пошто је иступио главу ван земаљске сфере, он се одушевљава призором уређеног и хармоничног космоса. Од детињства се дивим тој чудесној метафоричкој слици која ми сваког дана открива нова значења и дефинише људску суштину потпуно другачије од чувене Леонардове слике статичног и тријумфаторског витрувијевског човека као мере васионе и самога себе.

Код Фламариона имамо човека у покрету, путника са ходочасничким штапом, који на себи има путнички капут и капу. Мада му лице не видимо, замишљамо његов израз: мора да је одушевљен, див се, ошамућен је хармонијом и величином ванвидљивог света. Из наше визуре у стању смо да видимо само његов фрагмент, али путник зацело

¹ *Политика*, 28. септембар 2020. Текст преузет са: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1972652,1,czlowiek-na-krancach-swiata-wyjatkowy-esej-olgi-tokarczuk-w-polityce.read>, а који под насловом „Огнозија“ фигурише као један од есеја из књиге *Блаи приповедач* који ће објавити „Службени гласник“. (Прим. прев.)

² Дрворез непознатог уметника, а назив је добио отуда што га је Камил Фламарион први пут споменуо и документовао 1888. у књизи *L'atmosphère: météorologie populaire* (*Атмосфера: популарна метеорологија*). (Прим. прев.)

види много више. Јасно су обележене сфере, небеска тела, орбите, облаци и зраци – тешко изрециве димензије универзума које се сигурно бесконачно усложњавају. Знак непојамности такође симболишу кружне машине које су некада често пратиле анђeosка бића на илустрацијама из Језекиљевих визија. С друге стране, иза путникових леђа је свет и његова природа, велико дрво и неколико биљака, култура коју симболизује градски торањ. Делује доста конвенционално и банално, да не кажемо досадно. Претпостављамо да на цртежу видимо крајњи тренутак дугог путовања путника – успео је у ономе што многим пре њега није – стигао је на рубове света. И шта сад?

ИМАМ УТИСАК ДА ЈЕ ТАЈАНСТВЕНА ГРАВИРА НЕПОЗНАТОГ ПОРЕКЛА САВРШЕНА МЕТАФОРА ТРЕНУТКА У КОЈЕМ СЕ СВИ НАЛАЗИМО.

Свет је мали

Много се смањило током претходног столећа. Утабали смо у њему многе стазе, присвојили смо његове шуме и реке, прескочили океане. Многи од нас субјективно осећају крај света. То је резултанта глобалистичке редукције дистанце и чињеница да скоро свако место на Земљи можемо дотаћи ако само имамо средства за то. И лако га сазнајемо, све се може проверити готово на мрежи, у сваком сегменту брзо можемо с њим да се споразумемо.

Пред нама је засигурно ново историјско човеково искуство и занима ме ко је први осетио да је свет у суштини невелик и обухватљив. Могао би то бити бизнисмен нове генерације, један од оних продаваца магле, како кажу Холанђани, лик профила: „купиш јефтино – продаш скупо“, лик у сталном покрету, с континента на континент, с пасошем „добре државе“. Ујутру је у Цириху, увече у Њујорку. За викенд скокне на топло острво где сања океанске снове и чула оштри кокаином. Или напротив – неко ко се никад није макнуо из свог среза, и детету је сад купио играчку произведену у некој далекој земљи, произвеле су је руке људи за које тај човек донедавно није ни знао да постоје. Играчка ипак изгледа домаће и пријатно, скрива своју егзотичност у универзализованом облику.

У том новом искуству смањеног света има своју улогу *triste post iterum*, постпутнички синдром туге, која нас стигне кад се вратимо кући после далеког похода. Чинило нам се да смо досегли неке границе или да смо доживели нешто што нам не би било дато да се нисмо родили у епохи кад путовање више није само привилегија или проклетство, него и авантура. Спустимо кофере у трему, и питамо се: И то је све? И то је то? Значи у томе је била ствар?

Посетили смо и Лувр, видели смо Мона Лизу својим очима. Пењали смо се на пирамиде древних Маја, слутећи драматично протицање времена које без пардона разара тековине хиљадама година старе. Грејали смо трбухе на египатском или туниском сунцу, јели у локалној кухињи која нам је свима пријала. Монголске степе, крцати индијски градови, небосмерни Хималаји...

Ако нам је ту и тамо нешто и промакло, до пандемије смо живели са свешћу да је поход у друга, дотад невиђена места реална могућност, уписана у агенду туристичке агенције, названа по имену, једна дестинација на путу. Свет је тад био у опсегу наших ногу, могли смо свуда да стигнемо, могли смо, ако смо само имали новца за то.

Човек у својој историји вероватно први пут доживљава ту болну довршеност света. Увече, на екранима својих паметних телефона прати животе других људи, а гледа и оне које сто година раније никако није могао да сретне.

Док их посматра издалека, види такође и довршеност репертоара улога и могућности, види да су људи у ствари међусобно слични, више него што би нашим прецима то изгледало. Сећамо се како су они пуштали својој машти на вољу и како су с љубављу описивали створења са супротних крајева света.

Данас, захваљујући серијама, филмовима и друштвеним платформама, сви знају да људи из прекоморских земаља нису многоглави, једноноги и с великим стопалом, и да немају лице на грудном кошу, и мада се разликују по боји коже, висином, или неким обичајима, те разлике чиле у фону читавог мноштва сличности. Ти други слично живе у својим градовима и земљама, језицима и културама. Воле, чезну, жуде, боје се за будућност, бакћу се с децом. На тој фундаменталној сличности започела је велика каријера новог проналаска – онлајн видео платформе.

Путник види да је, у суштини, свуда слично – да постоје хотели, једе се из посуђа, купа се у води, купују се сувенири и поклони који, упркос томе што су имитација локалне уметности – све повезује производња у Кини.

Зна се да нас од готово сваког земљиног становника дели највише шест других особа (по принципу: ја знам некога ко зна некога, ко зна некога, итд., ко зна Х, а од времена Христа – свега седамдесетак нараштаја).

Некад је свет био велик и необухватљив маштом, а сад нам машта више и не треба, јер нам је све надхват руке, у паметном телефону. Некад су на замршеним мапама света биле беле мрље, бланко предели који су разигравали машту, упозоравали на људски *хибрис*. Спремајући се на пут, људи нису рачунали на повратак, и пред полазак би сачинили тестамент, био је то гранични догађај, започета иницијација, процес размене недовољно схваћеног и нејасног дејства.

Парадоксално, живели смо у свету који је разигравао машту, свету тек скицираних граница, пуним непознаница. Тај свет је тражио нове приче и нове форме, стално се пред нама преливао, стално је на наше очи настајао.

Данас свет стаје у оквиру нашег календара и сата. Можемо га замислити, ушао нам је у главу. У свако доба човек може да се нађе где год пожели, изузеци су занемарљиви. Беле мрље, на мапама *Googlemap* лоциране, окрутно прецизно показују свако сокаче. Поврх тога свуда је мање-више исто: исте ствари, артефакти, начини мишљења, новац, марке, логотипи. Егзотичност или изузетност је ретка роба за продају, све чешће нестаје из свакодневног живота и постаје геџет. Као што се у прибалтичко одмаралиште преселила комплетна тајландска кухиња, или као што је у централноевропским низијама уређен читав гигантски комплекс, који је тропска реплика.

Захваљујући уређају који стане у руку или на коленима, у сваком тренутку можеш поразговарати са својом породицом која је од тебе хиљадама километара далеко, у сасвим другом климатском појасу, где је друго доба дана, чак годишње доба. Туриста на Тибету се за тили час повеже с кућом у Скарисеву. Људи који некад нису имали шансе да се упознају, данас могу да комуницирају преко медија.

За наших пет чула свет је постао мали. С друге стране, потреса нас и дах нам одузима приказ земаљске кугле на слици коју је урадио човек. Мала плавозелена куглица која виси у амбису. Први пут у историји видимо своје планетарно место – као свршено и ограничено; крхко и уништиво.

Томе се прикључује утисак крцатости, испуњеног простора, тесног, непрестаног присуства других, довршеност доживљеног света постаје клаустрофобична. Никакво чудо да се у последње време све чешће враћају маштања о космичким путовањима, о одбацивању старе куће која изгледа сувише познато, тесно и пренатрпано.

Тај осећај смањивања и довршености света још више појачавају укљученост на мрежу и општа инвилгација. О, да! Живимо у паноптикуму, одасвуд нас и непрекидно виде, посматрају и анализирају.

Осећај довршености све банализује, јер смо ентузијастични само за оно што не сазнамо, за оно што чудесно и даље остаје тајна.

Природа Сезама

Бесконачност ипак често перципирамо као хаос, пошто нам она не даје шансе да јој дамо било какве спознајне оквири, било какву структуру. Не постоје мапе бесконачности. Она такође одбацује и човека као своју меру.

Ако би неко хтео да поново општи са бесконачношћу, довољно је да се прикључи на мрежу. Овде је болно осећање да света има превише, учи извесној суздржљивој резигнацији – само идем својим путем, учећи да заобилазим куриозитете који ми машу, ја сам као Лот који бежи од Содоме која гори и има толико снажну вољу да се не осврће за собом – за разлику од своје знатичељне супруге.

Назовимо то данас синдромом Лотове супруге, ту укоченост пред екраном, блиску кататонији. Од тог синдрома пате милиони тинејџера и инцела који су поготово у време пандемије, упркос упозорењу, угледали град у пламену, и више не могу више да скину с њега поглед. Сурфујући у потрази за неком информацијом, често сам имала осећај да се крећем по огромном океану података који се притом стално налази у стању аутостварања, аутокоментарисања. Тај који је први пут употребио глагол „сурфовати“ да би дефинисао ту радњу, био је геније. Слика усамљеног човека на дасци, на крести таласа, који сурфује по распомамљеном океану, овде је апсолутно на месту. Сурфера носи матица, а он сам има утицај на трајекторију, мада ограничен – ослања се на енергију и на кретање таласа. Приметимо: свест о томе да смо тек предмет кретања која не зависи од нас, да смо предмет којим се на неки начин управља, који се препушта стихији тајанствене безвласти – она је та која извлачи из заборава стари појам фатума, схваћен сад другачије – као мрежа међусобне зависности, као баштињење образаца, не само биолошких, него и у културних, што резултира живом дискусијом о идентитетима.

Бесконачност је продрла у свет *homo consumensa* онда кад је овај свет почео да подсећа на Сезам. Рекли смо: Сезаме, отвори се – и тако је и било! Отворио се, преплавио нас богатством понуђених услуга, роба, типова, образаца, промена, фазона,

мода, трендова. Вероватно је свако макар једном искусио ту баснословну понуду и онеспокојавајући сумњу да би нам требало неколико живота да бисмо се окористили.

И не зна се кад се наш живот свео на стицање нових добара, на наруџбе нових услуга из неисцрпне понуде. У једној од прича генијалног Филипа К. Дика, фабрике којима управља нека суманута интелигенција не могу да зауставе производњу, и за ту бескрајно програмирану робу морају да створе идеалног наручиоца, суперконзумента хипнотисаног тим космосом добара, клијента за ког ће суштина живота поста-ти испробавање и наслађивање варијантама овог и оног, премишљање над маркама кармина, геџета, парфема, одеће, аутомобила, тостера... А специјални програми и часописи служе му као консултација у одлучивању шта да одабере. Та футуристичка визија из шездесетих година двадесетог века остварила се брже него што смо мислили. Описује то што имамо данас, овде и сада.

А тиче се то и конзумерисања интелектуалних добара. Књижни фондови виртуелних библиотека постали су бескрајни – кад седиш за рачунаром, као да се крећеш по необухватном Сезаму, бесконачној ризници аутора, наслова, појмова. Поражавајућа је свест о томе да док овог часа пишем ове речи, настаје на стотине и хиљаде чланака, песама, романа, есеја, репортажа... Бесконачност се сама репродукује, распростире, шири, а ми јој само примакнемо своје крхке претраживачке алатке, дајући тако себи утисак контроле.

Моја генерација нарочито лоше с тим излази на крај – били смо одгојени у времену оскудице, у многима и даље врежи инстинкт гомилања залиха за кризу, за инфлацију. Зато мој муж сакупља новине и гомила исечке, с осећајем Нојеове мисије правећи испод библиотеке читава спремишта за папирне књиге.

Наша генерација, и они пре нас, тренирали су се у томе да свету говоре ДА, ДА. Понављали смо: покушаћу то и то, отићи ћу тамо и тамо, опробаћу ово и оно. Узећу и то што ми штети, да бих узео и оно тамо.

Сад се појављује генерација која схвата да је у тој новој ситуацији најхуманији и најетичнији избор тренирати да себи кажеш НЕ, НЕ, НЕ. Одустајем од овог и оног. Ограничићу се на то и то. Ово ми није потребно. Не желим. Одрећи ћу се тога...

Зовем се милион

Један од најважнијих открића последњих година које је утицало на запажање човеке суштине – сигурно је била тврдња да људски организам, и организми биљака и животиња, у свом развоју и функционисању суделују са другим организмима. Да организме повезује тесна међузависност. Захваљујући открићима биологије и медицине, почев од прекретничких идеја Лин Маргулис, према којима је погонски точак еволуције и настајања врста била симбиоза и спајање организама, па све до резултата савремених истраживачких радова, показало се да смо више колективно него индивидуално биће, више република много различитих организама него монолит, хијерархијски структурирана монархија. „Твоје тело ниси само ТИ.“ Човек има само 43 процента људских ћелија – кажу нам наслови из популарне штампе, и многе то озбиљно узнемирује. Без обзира на то колико често се умиваш, човече, твоје тело покрива

популација твојих „суседа“ – бактерија, гљивица, вируса и археја. Највише их се налази у мрачним закуцима наше унутрашњости. Садашња пандемија вируса корона само потврђује ту хорор слику: човек и те како може бити колонизиран. То звучи и невероватно, и револуционарно, јер су нас до сада филозофија и психологија монадизовале. Монадични човек, појединачно биће „бачено у постојање“ усамљено је врхунио над остатком биљног и животињског краљевства као „круна стварања“. То је била доминантна слика наших представа и нашег самозапажања. Гледајући у огледало, видели смо мислећег освајача способног за ауторефлексију, изолованог од света, често усамљеног и трагичног. У огледалу се појављивало лице белог мушкарца и из неког разлога признавали смо да човек поносно звучи. Данас знам да је тај величанствени *homo sapiens* само 43 процента тога. Остало су смешна и неважна створења која је до сада било лако потући антибиотицима.

Освестити ту нашу сложености и зависност од других створења, чак нашу биолошку „мултиорганизмичност“, уводи у наше мишљење тај органски пут појма роја, симбиозе, кооперације.

Сматрам да грех због ког смо избачени из раја нису били ни секс ни непослушност, чак не ни сазнавање божанских тајни, него управо то наше виђење себе као нечег одвојеног од остатка света, појединачног и монолитног. Одбили смо да учествујемо у односима. Отишли смо из раја под оком монолитног, монотеистичког Бога, одвојеног од света једнако као ми (данас ми се намеће метафора Бога у рукавицама и с маском на лицу), и од тада смо почели да негујемо вредности тог стања: тежња ка митологизованој интеграцији, ка целини; егоизација, монолитност, монизам, аналитичко мишљење, сепаратистичко, на принципу или-или (нећеш имати других осим мене), монотеистичка религија, парадигма диференцијација, вредновања, хијерархија, ограђивања, дељења, оштрих црно-белих подела, и најзад, нарцизма наше врсте. Направили смо с Богом задругу с ограниченом одговорношћу која је монополизovala и уништила и свет, и нашу савест. И тако смо потпуно изгубили способност да разумемо невероватну сложеност тог света.

Традиционално запажање људског бића данас се драматично мења, не само због кризе климатских промена, епидемије и открића граница економског развоја, него и због нашег новог одраза у огледалу.

СЛИКА БЕЛОГ МУШКАРЦА, ОСВАЈАЧА У ОДЕЛУ ИЛИ С КОЛОНИЈАЛНОМ КАЦИГОМ ОД ПЛУТЕ НА ГЛАВИ ЧИЛИ И НЕСТАЈЕ, ВИДИМО ДАНАС ТО НЕШТО ШТО ЛИЧИ НА ЛИЦА КОЈА ЈЕ СЛИКАО ЂУЗЕПЕ АРЧИМБОЛДИ – ОГРАНСКА, ВИШЕКРАТНО СЛОЖЕНА, НЕПОЈАМНА И ХИБРИДНА ЛИЦА – КОЈА СУ СИНТЕЗА МНОГОГ БИОЛОШКОГ КОНТЕКСТА, ПОЗАЈМИЦА И ОДНОСА.

Нисмо више само биотон, или холобиотон, или скуп разних организама који живе у симбиози. Сложеност, мноштво, разнородност, узајамно деловање, метасимбиоза – то су нове перспективе из којих гледамо свет. Расплињава се, такође, на наше очи, одређен важан аспект старог система који се до тада чинио фундаменталним – деоба на два пола. Данас се све чешће види да је људски пол нешто попут континуума одлика флуидног интензитета, а не њихова дијаметрална супротстављеност. Свако овде може да пронађе своје непоновљиво сопствено место. Какво олакшање!

Та нова на сложености заснована перспектива види свет не као уређен хијерархијски монолит него као мноштеност и разнородност, лабаву органску структуру мреже. Али најважније је то да у оквирима те перспективе први пут почињемо сами себе да запажамо као сложене и многоструке организме – томе води откривање идеје биотона и микробиота, као и њихови фантастично широк утицај на наше тело и психу, на целину онога што називамо „човек“.

Претпостављам да ће се психолошке консеквенце таквог стања ствари показати изненађујуће. Можда се вратимо запажању људске психе као сложене из мноштва структура и слојева. Могли бисмо, без бојазни од многострукости идентитета (*multiplied personality*), да доживљавамо личност као скупину, потпуно нормалну и природну. У друштвеној сфери могле би се вредновати децентрализоване структуре, мрежно организоване, а тако би се и хијерархијска држава, утемељена на националној идеји која друге искључује – показала сву своју тоталну анахроност. А монотеистичке религије, обично пренаклоњене насилним фундаментализмима, можда тад напакон више неће бити у стању да подмире човекове променљиве потребе, и можда ће почети да „политеизују“. Политеизам се, напослетку, боље слаже са идејом демократије.

Данас се та традиционална, минуциозно направљена конструкција човека одвојеног од осталог света, распада. Замишљам то као пад великог трулог дрвета. Али дрво не престаје да постоји, само се његово стање мења. И од сада постаје место још интензивнијег живота: на њему клијају нове биљке, колонизују их гљиве и сапрофити, насељавају га животиње и инсекти. Уосталом, и само дрво се одроди од својих изданака, семена, коренова.

Много светова на једном месту

Вероватно још никад у историји генерацијске разлике нису биле тако велике. Мислим на дубоке међугенерацијске јазове детерминисане развојем вештачке интелигенције, и лавине промена у доступности информацијама. Изгледа да се људско друштво раслојило на генерацијске зоне које се разликују међу собом по приступу свету, знању, по коришћењу и квалитету језика, по способностима, менталности, врстом политичности и животним обрасцима. Док су у интензивно глобализујућем свету (све до појаве пандемије), разлике између култура и етничитета нестајале, сукцесивно се затирале, и сличности је било све више, тако је и јаз између генерација растао. Све јасније и гласније вербализовао се конфликт између старих и младих, то се нарочито види у случају пандемије, коју додатно демонизују биолошке разлике отпорности на вирус. Али слична одударања показала су се и раније, приликом климатских промена и нужности да им се супротставимо. Овде су млади устали против старих, с правом им пребацујући да немају перспективно мишљење и визију поправке. Тај јаз ипак није само конфликт између старих и младих, него неко чудно непристајање људи разних животних доба који живе на једном простору.

УНУКЕ ОД ДЕДОВА ДЕЛИ ДАНАС ВИШЕ НЕГО НЕКАДА СТАНОВНИКЕ ЊУЈОРКА ОД САНДОМЈЕЖА. А ПРАУНУКЕ ОД ПРАДЕДОВА – ОВДЕ НАМ ТРЕБА ЗА ПОРЕЂЕЊЕ МЕЂУ-ПЛАНЕТАРНА ДИСТАНЦА

Поједине генерације данас имају не само своје језике, него и устаљене општеприхваћене ритуале. У њима обавезују специфични обрасци конзумеризма и различити животни стилови. Другачије замишљају будућност и на други начин су од ње зависни, другачији је њихов однос према прошлости, другачије контактирају са садашњошћу. Унуци су у све новим и новим апликацијама, деде гледају омиљене програме на телевизији. Интернет мехурови преносе се у реалност, што постаје нарочито видљиво кад су у питању сениори. Невероватно искуство за мене били су сати за сениоре за време пандемије, кад су између десет и дванаест излазили на улице људи преко шездесет пет година да обаве набавку у продавници. Онда, по подне, у редовима супермаркета, могао си видети само тридесетогодишњаке и четрдесетогодишњаке. Почетак неке суморне дистопије...

Распад популације на генерацијска племена освешћују нас колико много стварности се налази у истом простору. Оне се међусобно ујлебљују, покривају, стимулишу узајамно, али остају одвојене.

Чудно лето 2020.

Велике промене обично наступе после катаклизми и ратова. Исто као што је људе пре Првог светског рата пратило осећање да је то крај неке етапе, неког света. Многима је тадашња ситуација изгледала неподношљива, мада нису до краја тога били свесни. Данас не разумемо тај ентузијазам који је терао на улице гомиле младих мушкараца који су кретали у рат, и које су радосно поздрављали. Бодри корак њихов, притегнут тадашњом филмском техником, због чега је тај марш личио на поцупкивање лутака, водило их је негде иза хоризонта, где су већ вребали верденски ровови и бољшевичка револуција. Читав поредак њиховог света требало је ускоро да се стрмоглави у провалију.

Само да ту грешку не поновимо.

Данас имамо чудну годину, 2020, и не знамо шта ће бити. Чини се да су и експерти умукнули, да неће да признају да су немоћни, као што данашњи метеоролози услед климатских промена неће да признају више не могу да предвиде временске прилике.

Свет око нас се толико усложио и то у различитим димензијама, истовремено. Спонтани, махиални одговор на то стање јесте реакција традиционалиста и конзервативаца који третирају тај пораст сложености као болест, као поремећај. Дају нам за лек томе носталгију, повратак прошлости и грчевито се држе традиције. Пошто је свет постао превише компликован, треба га упростити. Пошто не излазимо на крају са стварношћу, све горе је у политици – ту се појављује вера у то да се време може вратити, и да се два пута може ући у исту воду, у реку која је протицала деценијама и деценијама раније. Мислим да се не бисмо сместили у тамошње животе. Не бисмо стали у прошлост. Ни наша тела, ни наша психа.

А шта ако искорачимо са стране? Изван утабаних стаза решења, дивагација и дискурса, изван мехурова који орбитирају око заједничког центра. У место одакле се види боље и шире и где су уочљиве контуре најширег контекста?

Кад је Грета Тунберг постулирала: затворите руднике, престаните да летите авионима, сконцентришите се на то што имате, а не на оно што не можете да имате, није сугерисала да се преселимо на запрежна кола и у кокошињце и да се грејемо на дрва.

Евидентно је да је Црни лабуд пандемија која је, а то тако с Црним лабудом бива, променио све, чему се нико није надао.

Мој омиљени пример наглог појављивања Црног лабуда јесу догађаји с краја XIX века у Лондону. Људи који су живели у трагично пренасељеном и прљавом граду, мислећи о будућности, бринули су се због брзог и снажног промета на британским улицама, који би депоније коњског измета подизао до првих спратова зграда.

Почели су да траже решење тог проблема, патентирани су пројекти специјалних сливника и уклањања отпада, већ су почели да трљају руке рачунајући на велики посао дислоцирањем коњског измета иза градских малти. И тада се појавио аутомобил.

У сазнајном смислу Црни лабуд може бити повратни догађај, али не зато што узрокује економску кризу или што освешћује људе о њиховој крхкости и смртности. Много је ефеката пандемије, и они су разнородни. Најважније је, чини ми се, ломљење тог интринзичног наратива да контролишемо свет и да смо господари стварања.

Можда човек као врста мора да се дичи својом снагом коју има захваљујући свом разуму и креативности, и то наводи на мисао да је најважнији он сам и његови интереси. Али захваљујући другачијој визури може се осетити једнако важан, као кључно око мреже, као преносилац енергије, пре свега као неко одговоран за целину те компликоване градње. Одговорност је фактор који омогућава да се сачува осећај важности и да се не деградира с муком и вековима грађен конструкт супремације *homo sapiens*.

Верујем да је наш живот не само збир догађаја, него и компликован сплет смислова које тим догађајима приписујемо. Сваки тај смисао ствара чудесну тканину приче, појмова, идеја, и можемо је прогласити једном од елемената, као што су ваздух, земља, ватра и вода, које физички детерминишу наше постојање и обликују нас као организме. Прича је, дакле, пети елемент који нас тера да видимо свет на овај а не на онај начин, да схватимо његово бесконачно разликовање и компликованост, који уређује наше искуство и преноси га с колена на колена, из једног у други живот.

Каирос

Дрворез из Фламарионовог дела представља Каиросов трен. Каирос је један од тих мањих богова који међу Олимпијцима не изгледа много важан и промиче негде на периферијама митологија. То је нарочит бог и има специјалну фризуру. Она је и његов атрибут – ћелав на затиљку, има само шишку за коју га можеш ухватити кад наиђе; кад прође поред нас, то више не можемо да учинимо.

То је бог прилике, пролазног тренутка, невероватне могућности која се отвара само на часак, и којом треба непоколебљиво ухватити за шишку, да нам не промакне. Не запазити Каироса значи изгубити прилику за промену, метаноју, и то ону која је резултат дугог процеса, али која резултира последично бременитим тренутком.

Каирос у грчкој традицији одређује време, али не онако као његов парњак познат као Хронос, него као изузетно време, тренутак испуњења, тренутак који све мења.

Каирос се заувек веже за одлуку коју је донео човек, а не за судбину, не за фатум, за спољашње околности. Символичан гест хватања Каироса за прамен косе означава зрцаљење: ево, стиже промена, стиже окретање трајекторије судбине.

ЗА МЕНЕ ЈЕ КАИРОС БОГ ЕКСЦЕНТРИЧНОСТИ, АКО ПОД ТИМ ПОДРАЗУМЕВАМО ОДБАЦИВАЊЕ ЦЕНТРИЧНОГ ГЛЕДИШТА, УТАБАНИЛХ СТАЗА МИШЉЕЊА И ДЕЛАЊА, ИЗЛАЗАК ИЗВАН ПРОСТОРА ДОБРО ПОЗНАТИХ, И УКЛОПЉЕНИХ ПРЕМА ЗАЈЕДНИЧКИМ МИСАОНИМ НАВИКАМА, РИТУАЛИМА, СТАБИЛНИМ СВЕТОНАЗОРИМА

Ексцентричност је увек третирана као чудаштво и маргина, а све што је стваралачко, генијално и помера свет у новом правцу мора бити екс-центрично. Ексцентричност значи спонтану, радосну контестацију затченог стања, онога што је прихваћено и важи за нормално и очигледно – то је изазов бачен конформизму и хипокризији, кариотски чин храбрости, хватање тренутка и промене трајекторије судбине.

Потценили смо опште знање, негде смо изгубили чуло за уцеловљену перцепцију. На наше очи одлазе последње ерудите, као Станислав Лем, Марија Јањон, способни да ухвате сродности знања из области наизглед удаљених међу собом, велики ексцентрици који су умели да истуре главу изван сфере договореног поретка. Кад бисмо барем покушали да обухватимо свет у целости, градећи његове космогоничне и онтолошке визије, постављајући питања о његовом смислу. Али негде, уз пут, ми смо пауперизовани слично као што је капиталистичка фабрика пауперизовала занатлије који су још увек умели да произведу цео производ, претварајући их у извршиоце тек једног дела те целости, раднике који остају несвесни целине.

Процес самодељења људског друштва на мехурове је процес незамисливе тоталне пролетаризације. Затварамо се и ушушкавамо у својој мехурастој сфери искустава која нам затвара приступ искуствима и другим мислима. Поврх тога тако више волимо, добро нам је тако, други, али заиста други, они чије разумевање, а можда и само запажање захтевало би да се извири напоље – слабо нас се тичу.

Јавна сфера заиста постоји – али више као сурогат, привид, игра, спектакл на подлози снажно искоришћених декора који су присвојили власт и њени ритуали. У утабаним центрима, некада местима размена мишљења, нема више ваздуха. Агора се претворила у сабор путања и колотечина по којима се механички крећемо. Универзитети су изгубили своју улогу, претворивши се у гротескни пастиш самих себе – уместо да стварамо науку и равни заједничког разумевања, затворили смо се међу своје зидове и портале, бранећи приступ знању и љубоморно скривајући пред другима резултате свог истраживања. Ривализујемо се за грантове и бодове, научници су се претворили у такмичарске произвођаче.

Не видећи целину, остајемо зависни од локалних вртлога и појединачних делића велике слагалице која је сет – овај који нам је дат, и онај који надограђујемо.

У ономе што пишем увек сам се трудила да пажњу и сензибилитет читаоца усмеравам ка целини. Стварала сам тог тоталног наратора, провоцирала сам фрагментарном формом сугеришући на постојање сазвежђа која искорачују изван простог збира чинилаца, и која стварају сопствене смислове.

Чини ми се да је књижевност непрекидни процес сновања повести, да књижевност више него било шта друго може да покаже свет са целином перспектива узајамних

утицаја и повезаности. Широко схваћена, најшира по својој природи мрежа која спаја и показује големију размене мисли међу свим судеоницима бића. То је рафиниран и врло посебан вид међуљудске комуникације, прецизан и уједно тоталан.

Док пишем овај текст, стално се позивам на књижевност: час подсећањем на Каироса, час надовезујући се на Фламариона и анонимну гравиру којом је илустровао своју књигу *Атмосфера: ѿѿуларна метеорологија*. Знам да многи третирају књижевност као ташту забаву, као штиво за читање, нешто без чега се може живети срећно и потпуно. Али у свом најширем схватању књижевност је пре свега ризница гледишта других људи, визије света које је профилтрирао многи непоновљиви ум, и с тим се ништа не може упоредити. Књижевност, па и она најстарија, усмена, производи идеје и означава перспективе које нам се урезају у памети и форматирају нас, хтели ми то или не. Књижевност је та матица филозофа (а шта друго је Платонова *Гозба*, ако не добро књижевно дело?), и од ње филозофи почињу.

Било би тешко створити књижевну визију за нова времена, поготово што познаваоци прилика кажу да је управо стасало последње читалачко поколење. Желела бих ипак да дамо себи право да правимо нове приче, нове појмове и нове речи. Истовремено знам да у том великом флуидном, треперовом универзуму какав свет јесте, ништа није ново. Другачија конфигурација другачије ће поставити ствари, створиће нове асоцијације, нове појмове. Термин „атропоцен“ има тек двадесет година, али захваљујући њему у стању смо да схватимо оно што се дешава око нас и са нама. Састоји се од две добро познате грчке речи: *anthropos* (човек) и *kainos* (нов), и показује колико човек много може да утиче на функционисање природних процеса у скали читаве планете.

А шта бисте рекли за огнозију?

Огнозија

Енгл. *agnosia*, франц. *agnosie* јесте сазнајни процес који зрцали предмете, ситуације и појаве, покушава да их уреди у оквире вишег, међузависног смисла. Колоквијално: вештина синтетичког приступа проблемима тражењем поретка како у самим нарацијама тако и у детаљима, делићима целине. Оно што огнозија препознаје као хендикеп, то је немогућност целовитог, интегралног опажања света, то јест виђење свега засебно; тада је поремећена функција увида у ситуацију, функција синтезе и повезивања чињеница, наизглед потпуно невезаних међу собом. У терапији се често користи метода лечења романом (амбуланто, примењују се такође приповетке).

Створимо библиотеку нових појмова! Напунимо је екс-центричним садржајем, за који се у центру није чуло. Недостајаће нам речи, термини, обрти, фразе, а ко зна неће ли нам недостајати и читави стилови и врсте за опис онога што ће доћи. Биће нам потребне нове мапе као и храбар, духовит путник који се неће поколебати да истури главу изван сфере дотадашњег света, ван хоризонта дотадашњих речника и лексикона. Шта ли ћемо тамо видети?

(С ѿљској ѿревела **Милица Маркић**)